

بررسی تطبیقی نقش مایه پرندگان بر روی قالی و منسوجات (پارچه) دوره صفوی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۸

کد مقاله: ۱۷۹۵۳

علی وندشعاری^{۱*}، بهنام میرزاپور^۲

چکیده

همانندی‌های بسیاری میان نقش‌مایه‌های پرندگان در آثار پارچه و قالی‌های به‌جای مانده از دوره صفوی وجود دارد. که در پژوهش انجام گرفته به بررسی مجموع ۱۶ اثر انتخابی پرداخته شده است. که نحوه انتخاب نمونه‌ها کاملاً هدفمند بوده و در این راستا تعداد ۵ اثر مربوط به قالی‌های دوره صفوی و ۱۱ اثر نیز نمونه‌هایی از پارچه‌های این دوره را تشکیل می‌دهند. که با رویکرد کیفی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. از این رو مسئله اصلی در این پژوهش، شناخت و معرفی انواع نقوش پرندگان مورد استفاده در نمونه‌هایی از قالی و پارچه‌های دوره صفوی است. که روش تحقیق به صورت تاریخی-توصیفی انجام گرفته است. و در پی پاسخ به این سوالات می‌باشد. ۱- انواع نقش‌مایه‌های پرندگان در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی کدام است؟ ۲- وجوه اشتراک و افتراق نقش‌مایه‌های پرندگان در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی چیست؟ که یافته‌ها حاکی از آن‌اند که در قالی‌ها و منسوجات دوره صفوی استفاده از انواع پرندگان مانند، قرقاول، طوطی، باز، اردک، لک‌لک، سیمرغ مشابه بوده و قرقاول به عنوان پرکاربردترین پرنده در طراحی مورد استفاده قرار گرفته‌است. پرندگان مشابه در آثار قالی و پارچه، از لحاظ ترکیب‌بندی آزاد یا قرارگرفتن درون قاب، طرز قرارگیری در زمینه، فرم و حالت‌های ترسیم، دارای تشابهات فراوانی هستند. به نظر می‌رسد با توجه به محدودیت و ساختار فنی بافت قالی، طراحان پارچه در پی ترسیم واقعی این پرنده بوده‌اند نه جنبه نمادین که بیشتر در قالی مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: دوره صفوی، قالی، منسوجات، پارچه، نقش‌مایه پرنده.

۱- دانشیار دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

a.vandshoari@tabriziau.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت تولید فرش، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی، تبریز، ایران.

قالی‌بافی و پارچه‌بافی از جمله هنرهای هستند که سنتی دیرین در تمدن ایران دارند و بر اساس اسناد و مدارک به دست آمده و به گفته صاحب‌نظران، ایران یکی از نخستین کشورهای است که بافندگی پارچه در آن شروع شده است (طالب‌پور، ۱۳۹۲: ۷). اما آنچه مشخص است ما اوج این هنرها را در دوران اسلامی، در روزگار صفوی شاهد هستیم (سیوری، ۱۳۷۹: ۱۳۶). از مهم‌ترین دلایل پیشرفت و شکوفایی این هنرها، حمایت دربار و شاهان صفوی و قرارگیری هنرمندان در فضایی مشترک است. به طوری که نقاشان و نگارگران در همه مکاتب هنری در دوره صفوی با صنایع همکاری تنگاتنگی داشته‌اند. آثار نگارگری و طراحی نقاشان در منسوجات، معماری، فلزکاری و قالی‌بافی استفاده شده است (میرباقری، ۱۴۰۰: ۹۳). با توجه به وجود طرح و نقش‌های مشابه در انواع هنرهای دوره صفوی، از آثار برجای مانده از نگارگری تا آثاری همچون قالی‌ها و پارچه‌ها؛ موضوع پژوهش حاضر به مقایسه نقوش پرندگان در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی اختصاص داده شده است. اگر چه استفاده از نقش‌مایه پرنده در آثار هنری ایران دارای پیشینه طولانی است اما در دوره صفوی پرندگان به عنوان جزئی از نقوش جانوری و از نقش‌مایه‌هایی هستند که بسیار متنوع و فراوان، همنشین دیگر نقوش در گنجه‌های هنری باقیمانده از پارچه‌ها و قالی‌های آن دوره به چشم می‌خورند. پرنده که به عنوان نمادی از آزادی و پرواز روح بشریت است در بسیاری از نگاره‌ها حضور چشمگیری دارد و در هر کدام نسبت به داستان نگاره می‌تواند بیانگر مفهومی خاص باشد (براری و رحمتی، ۱۳۹۶: ۵۱). صحنه‌های شکار، باغ‌های زیبا به همراه پرندگان تصاویر مشترکی است که بر روی منسوجات و قالی‌های این دوره تصویر شده‌اند. مسئله اصلی در این پژوهش، شناخت و معرفی انواع نقوش پرندگان مورد استفاده در نمونه‌هایی از قالی و پارچه‌های دوره صفوی است. همچنین با مقایسه، درپی شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌های فرمی میان نقش‌مایه‌های مشترک در نمونه‌ها می‌باشد. از این رو سوالات زیر مطرح می‌شود:

۱- انواع نقش‌مایه‌های پرندگان در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی کدام است؟

۲- وجوه اشتراک و افتراق نقش‌مایه‌های پرندگان در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی چیست؟

۱-۱- روش تحقیق

با توجه به موضوع پژوهش حاضر که به بررسی و مقایسه نقش‌مایه پرندگان میان آثار قالی و منسوجات دوره صفوی می‌پردازد، روش تحقیق به صورت تاریخی- توصیفی انجام گرفته است. شیوه گردآوری مطالب، اطلاعات و نمونه‌های مورد بررسی به منظور مقایسه آثار به شیوه کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از کتاب‌های معتبر و سایت موزه‌ها انجام گرفته است. بر همین اساس و برای رسیدن به هدف پژوهش مجموعاً به بررسی ۱۶ اثر انتخابی که تعداد ۵ اثر مربوط به قالی‌های دوره صفوی که دارای نقش‌مایه پرنده بوده و از تنوع برخوردار بودند انتخاب شد و ۱۱ اثر، نمونه‌هایی از پارچه‌های این دوره را تشکیل می‌دهند. نحوه انتخاب نمونه‌ها نیز کاملاً هدفمند و بر اساس تنوع و اهداف تحقیق بوده است. در این پژوهش سعی بر آن شده تا آثار مورد بررسی در حد امکان دارای وضوح بالا باشند و نقش‌مایه‌ها با تنوع زیادی ارایه شوند.

۱-۲- پیشینه پژوهش

در رابطه با نقوش منسوجات دوره صفوی پژوهش‌هایی به صورت مقایسه تطبیقی صورت گرفته است. طالب‌پور (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی نقوش منسوجات هندی گورکانی با پارچه‌های صفوی»، ضمن شناسایی منسوجات مشترک میان ایران در دوره صفوی و هند در دوره گورکانی به بررسی مقایسه‌ای نقش‌مایه‌ها، طرح‌ها و ترکیب‌بندی نقوش این منسوجات پرداخته است. همچنین خلیل‌زاده مقدم و صادق‌پور فیروزآباد (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی نقوش پارچه‌های صفوی و گورکانی»، تأثیرپذیری و تأثیرگذاری پارچه‌های عهد صفوی را با تمدن گورکانی هند به صورت تطبیقی بررسی نموده‌اند. در پژوهشی دیگر توسلی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تطبیقی نقوش منسوجات صفوی و عثمانی»، به بررسی و تطبیق نقوش منسوجات دوره صفوی و دوره عثمانی می‌پردازد. میرباقری (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش‌مایه‌های منسوجات نفیس مخمل در عصر صفوی»، به بررسی ۲۱ قطعه پارچه مخمل دوره صفوی پرداخته و نقش‌مایه طوطی را رایج‌ترین پرنده در این منسوجات عنوان کرده است. همچنین در رابطه با تطبیق نقوش قالی و منسوجات دوره صفوی نیز، ابراهیمی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی نقوش منسوجات و فرش مکتب اصفهان (دوره صفوی)»، به مطالعه تطبیقی و تجزیه و تحلیل نقوش موجود در منسوجات و قالی‌های مکتب اصفهان پرداخته است. همچنین در رابطه با نقش‌مایه پرنده در پژوهشی دیگر حسین‌زاده و مونس (۱۳۹۶) با عنوان «بررسی وجوه اشتراک و افتراق پارچه‌های عصر صفوی و عثمانی»، از جمله نقوش حیوانی موجود در منسوجات دوره صفوی به پرندگانی چون قرقاول، خروس، اردک، مرغابی، عقاب، لک‌لک، کبوتر، طوطی، هدهد، بلبل، طاووس و سیمرغ اشاره کرده‌اند. در مورد نقوش قالی‌های دوره صفوی در اکثر موارد، یا به جنبه نمادین نقوش‌ها و یا به بررسی نقوش و طرح در گروه خاصی از قالی‌ها پرداخته شده است، مانند مقاله‌ی صباغ‌پور (۱۳۹۰) تحت عنوان «بررسی طرح و نقش در

قالی‌های سنگشکو^۱، که به بررسی طرح و نقش در قالی‌های سنگشکو پرداخته است. همچنین فنایی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «شناخت و طبقه بندی نمادهای جانوری در قالی‌های سالتینگ^۲»، به بررسی تعدادی از نقش‌مایه‌های جانوری در قالی‌های سالتینگ از منظر نمادین پرداخته است. همچنین طالب‌پور (۱۳۹۷) در پژوهشی دیگر با عنوان «پارچه بافی در عصر صفوی: از منظر تاریخی، سبک‌ها و کارکردها»، به بررسی پارچه‌بافی در عصر صفوی: از منظر تاریخی، سبک‌ها و کارکردها می‌پردازد و از مهم‌ترین خصوصیات هنری آن دوره، تشکیل کانون‌های هنری تحت حمایت دربار و ارتباط تنگاتنگ رشته‌های هنری به ویژه پارچه‌بافی با نقاشی بیان می‌کند. آنچه بیان شد نمونه‌هایی از تحقیقات انجام گرفته در رابطه با قالی و منسوجات دوره صفوی است که بر اساس مطالعات انجام شده می‌توان گفت: تاکنون تحقیق مستقلی در مورد شناخت و به طور خاص، مقایسه نقش‌مایه پرندگان در قالی و منسوجات دوره صفوی برای بیان تفاوت‌ها و شباهت‌ها از نظر طرح و فرم، نگارش نشده است. در بررسی‌های اولیه مشخص شد این گروه از نقش‌مایه‌ها در طرح قالی و منسوجات دوره صفوی دارای تشابهات زیادی هستند. بنابراین ابتدا به شناخت انواع نقوش پرند و سپس مقایسه و شناخت مشخصه‌ها و ویژگی‌های آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۲- قالی‌های دوره صفوی

دوره صفوی در تاریخ ایران به عنوان عصر طلایی هنر ایران زمین شناخته شده است. دستیابی به این مهم، و شکوفایی هنر و صنعت در این دوره با پادشاهان صفوی و حمایت دربار صورت پذیرفت، آن‌ها با ایجاد ثبات سیاسی، رسمیت دادن مذهب تشیع و برقراری وحدت نسبی در جامعه، سهم بسزایی در تحول نظام فرهنگی و هنری داشتند (حشمتی رضوی، ۱۳۸۹: ۱۸۱). همچنین بیشتر شدن ارتباطات سیاسی با دیگر کشورها (مخصوصاً اروپا) و کارکرد آثار هنری به عنوان هدایای ارسالی دربار ایران و حتی سفارش‌گیری برای تولید نیز تقویت‌کننده این عنوان بوده است. قالی‌بافی از جمله هنرهایی است که در زمان سلطنت شاهان صفوی مورد توجه قرار گرفت. اگرچه قالی‌بافی در ایران پیشینه‌ای طولانی دارد اما نقطه اوج طرح و بافت قالی ایران تحت حمایت سلسله صفوی به دست آمده است (یارشاطر، ۱۳۸۴: ۷۵). آنچه مشخص است قالی ایران، بیش از همه محصولات هنری ایران در جهان رواج یافته است (زکی‌محمد، ۱۳۷۷: ۱۲۹). مشهورترین قالی‌هایی که امروزه موزه‌ها و مجموعه‌های قالی را زینت می‌دهند و سبب شده ایرانیان استادان مسلم در طراحی و قالی‌بافی معرفی شوند و از آن نقوش مکرر و با مواد گوناگون در سراسر دنیا تقلید شده، به طور قطع در زمان سلطنت شاه طهماسب و شاه عباس صفوی تهیه گردیده‌اند (ادواردز، ۱۳۶۸: ۵). قالی ایران در زمان حکومت شاه طهماسب از نظر زیبایی در طرح و نقش و همچنین ظرافت در بافت، به نهایت کمال رسید. به طوری که از آن زمان قالی به عنوان هدیه‌ای گران‌بها در روابط میان ایران و کشورهای همسایه مورد استفاده قرار گرفت. چنانچه در زمان شاه عباس به عنوان بزرگترین کالای تجاری شناخته شد (حشمتی رضوی، ۱۳۸۹: ۱۸۲ و ۱۸۷). که خود اهمیت و ارزش و اعتبار این هنر را به خوبی آشکار می‌سازد. همچنین با توجه به اینکه در دوره صفوی کتابخانه‌های سلطنتی به عنوان مقرر مدیریتی و کانون استقرار هنرمندان مختلف بود، طرح‌ها و نقوش گروه خاصی از قالی‌های تولیدشده در کارگاه‌های درباری، متأثر از سلاقی و گرایشات هنرمندان نام‌آور که به نام نگارگر و نقاش شهرت یافته‌اند، تهیه شدند (ژوله، ۱۳۹۲: ۲۷). یکی از موفقیت‌های بزرگ در قالی‌های دوره صفوی، طراحی زیبا و دلنشین و استفاده از نقش‌مایه‌های متنوع است. در این دوره علاوه بر قالی‌هایی با طرح ترنج و لچک ترنج، بافتن قالی‌های شکارگاهی با انواع نقش‌مایه‌های جانوری متداول گردید که از جانوران واقعی گرفته تا جانوران تخیلی و اسطوره‌ای، همگی در نهایت زیبایی در کنار دیگر نقوش، نقش بسته‌اند.

بنابراین مهم‌ترین دستاورد طراحان قالی در عصر صفوی تلفیق و به‌کارگیری استادانه انواع نقوش تزیینی بود. فضای این طرح‌ها غالباً زمینه‌ای را برای حضور پرندگان و گونه‌های مختلف حیوانات و پیکره‌های انسانی تشکیل می‌دادند (اتینگ‌هاوزن و یارشاطر، ۱۳۷۹: ۲۹۳). باتوجه به آن می‌توان بیان نمود، قالی‌های درباری ایرانی باقیمانده از سده ۱۶ م / ۱۰ ه.ق، در زمره باشکوه‌ترین نمونه‌هایی هستند که تا کنون بافته شده‌اند (شایسته‌فر، ۱۳۸۶: ۷۲). بررسی‌ها نشان می‌دهد که در اوایل دوره صفوی، اکثر قالی‌های بزرگ با طرح ترنج مرکزی همراه با انواع نقش‌مایه‌های جانوری مطابق با مکتب هنری تبریز ۲ (اوایل صفوی)، طراحی و بافته شده و در اواخر دوران صفوی، عمدتاً قالی‌ها در اندازه‌های کوچک و مواد مرغوب و گلابتون و همچنین با تأکید بر نقوش اسلیمی و ختایی تولید شده‌اند. این عظمت برای هنر قالی‌بافی در زمان صفوی، از مجموع تمام ویژگی‌های منحصر به فرد در تولید قالی، از مواد اولیه تا طراحی و تنوع در استفاده از نقش‌مایه‌ها و بافت هنرمندانه هنرمندان حاصل شده است.

۳- پارچه‌های دوره صفوی

ایران در سراسر تاریخ خود پارچه‌های ممتاز ساخته است، اما در دوران اسلامی ارزشی بیش از پیش برای آن قائل شدند، که در اندیشه اروپائیان دوران اخیر غیر قابل درک بوده است (فریه، ۱۳۷۴: ۱۵۱). تاریخ پارچه‌بافی در ایران نشان می‌دهد که بافت پارچه در زمان‌های مختلف، هرگاه مورد حمایت پادشاهان قرار گرفته به اوج پیشرفت خود رسیده است (طالب‌پور، ۱۳۹۲: ۱). این تعالی را

برای انواع هنرها به‌ویژه در دوران حکومت صفویان شاهد هستیم، به طوری که در نیمه اول قرن ۱۶ م / ۱۰ ه.ق، توجه فوق‌العاده به هنر کتاب آرایی، جای خود را به هنرهای دیگر، به‌ویژه قالی‌بافی و منسوجات داد. به عنوان مثال شاه عباس اول، توجه زیادی به کارگاه‌های تولید قالی و منسوجات داشت. و صادرات این مصنوعات را به اروپا حمایت می‌نمود و منسوجات نفیس را به عنوان هدیه برای حکمرانان اروپایی می‌فرستاد (Blow, 2009: 222). همچنین جهانگردان زیادی در سفرنامه‌ها، درباره سفرشان به ایران از پارچه و مراکز نساجی و قالی‌بافی عصر صفوی سخن گفته‌اند. به گزارش سیاحان، شهرهای کاشان، یزد، اصفهان و تبریز از مراکز صنعت ابریشم در آن زمان بوده‌اند (اشپوهلر، ۱۳۸۹: ۳۹۷) و نیز به تنوع زیراندازهای گره دار، مانند قالی و گبه و بدون گره، مانند زیلو و گلیم نیز اشاره کرده‌اند (وندشعاری، ۱۴۰۰، ص. ۸۶). نمونه‌هایی از منسوجات این دوره را می‌توان در موزه‌های جهان و مجموعه‌های خصوصی از قبیل موزه متروپولیتن، هنرهای زیبای بوستون، ویکتوریا و آلبرت و لیون یافت (توسلی، ۱۳۸۷: ۸۸). بنابراین، می‌توان گفت، عصر طلایی بافندگی در ایران، از سده ۱۰ ه.ق آغاز می‌شود (هرچند می‌توان حدس زد برخی از آثار بجا مانده از دوره‌های قبل از صفوی نیز به این دوران منتسب شده‌اند). شاید استفاده از لباس‌های دیبا و ابریشمین توسط شاه و درباریان سبب حمایت شاهان صفوی از صنعت نساجی و پارچه‌بافی و همچنین هنرمندان و صنعتگران این زمینه گردید که پیشرفت و اعتلای این هنر را در دوره صفوی در پی داشت. از سوی دیگر، استفاده ماهرانه از بافته‌های پیچیده، تنوع در ترکیب رنگ‌های مختلف و نوآوری در طرح و نقش پارچه، موجب تولید منسوجات بی‌نظیر شده بود و علاقه شاه عباس به تجارت و بازرگانی، صنعت نساجی سنتی کشور را در این دوره رونق بخشیده بود (طالب‌پور، ۱۳۹۲: ۱۳۳).

علاوه بر موارد حمایتی دربار، در شیوه بافتن پارچه‌ها نیز در دوره صفوی ابداعاتی صورت گرفت که به گفته پژوهشگران، پارچه‌های صفوی از دیدگاه هنری، در کنار ساتن‌هایی با طرح پیکره‌ای و مخمل‌های ابریشمی و زردوزی شده همراه با سنگ‌های قیمتی به اوج کمال خود رسیده است (اشپوهلر، ۱۳۸۹: ۳۹۷). از این رو جزئیات اشکال انسان، حیوان و پرندگان، که توسط نقاشان درباری به کار رفته بود، کاملاً بر روی پارچه‌های نفیس نیز انتقال یافت (طالب‌پور، ۱۳۹۷: ۱۲۹). بنابراین دوره صفوی را می‌توان پررونق‌ترین و مهم‌ترین دوره پارچه‌بافی ایران به شمار آورد (خلیل‌زاده مقدم و صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۱: ۲۳). یکی از ویژگی‌های هنر پارچه‌بافی صفوی، همکاری نقاشان و نساجان در کانون هنری اصفهان بود. به طوری که بسیاری از طراحان پارچه از هنرمندان نقاش آن دوره بودند (روحفر، ۱۳۸۰: ۴۰). طراحان دوره صفوی برای تزیین پارچه‌ها از افسانه‌ها و ادبیات ایران مانند شاهنامه و خمسه نظامی الهام می‌گرفته‌اند. مانند صحنه‌هایی از داستان لیلی و مجنون و ملاقات خسرو و شیرین (بیکر، ۱۳۸۵: ۱۲۷). همچنین در دوره صفوی، صحنه‌های شکار، اشکال حیوانات به صورت واقعی و تجریدی^۳ و تصورات ایرانیان از باغ‌های بهشتی به همراه فرشتگان، درختان و پرندگان را بر روی منسوجات نقش می‌زدند (طالب‌پور، ۱۳۹۰: ۲۳). همین تصاویر را بر روی دیگر آثار دوره صفوی مانند نگارگری و قالی می‌توان دید که گواه طراحان و نقاشان مشترک برای اکثر هنرها در دوره صفوی می‌باشد. که ردیابی این اشتراکات را در شهرهای تبریز و اصفهان و طراح‌های هنرمندانی چون، کمال الدین بهزاد و رضاعباسی می‌توان یافت (برداشتی از حسین‌زاده و مونس، ۱۳۹۶: ۹۸).

۴- نقش مایه‌های جانوری مشترک روی قالی‌ها و پارچه‌های دوره صفوی

پس از بررسی مختصر در مورد قالی و پارچه‌های دوره صفوی، در ادامه، انواع نقش‌مایه‌های پرندگان به کار رفته در این هنرها که مبحث اصلی پژوهش بوده را بررسی می‌کنیم. استفاده از نقش مایه پرند در میان نقوش جانوری، پرکاربردترین نقش مایه در هنر قالی‌بافی دوره صفوی می‌باشد. همچنین از بین نقش‌مایه‌های پرندگان به کار رفته در قالی‌های دوره صفوی، قرقلول بیشترین کاربرد را داشته است (رشیدی احمدآباد، ۱۳۹۵: ۸۵). بیشک با تأثیر متقابلی که انواع هنرها در طرح و نقش در دوره صفوی داشته‌اند استفاده از این نقش‌مایه در پارچه‌های این دوره نیز کاربرد دارد، اما شناخت و مطالعه آثار، در پی دستیابی به تنوع نقوش به کاررفته در هر دو هنر، امکان شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌ها و میزان تأثیرپذیری آن‌ها را از یکدیگر موجب خواهد شد. با توجه به بررسی‌های انجام شده، نقش‌مایه‌های پرند در هر دو گروه از آثار انتخابی را می‌توان به نقوش قراردادی واقعی و تخیلی تقسیم‌بندی نمود. پرندگان واقعی که برگرفته از محیط پیرامون و طبیعت اطراف می‌باشند و جانوران تخیلی که از داستان‌های اسطوره‌ای الهام گرفته شده‌اند. در ادامه انواع پرندگان در نمونه‌های مورد بررسی، با تقسیم‌بندی شناسایی می‌شوند و در نهایت وجوه اشتراک و افتراق میان آن‌ها بیان خواهد شد.

۵- نقوش پرند در قالی‌های مورد بررسی

نقش مایه پرند در قالی‌ها، برآمده از اساطیر، اعتقادات و مفاهیم گسترده بوده و مبین هنر و فرهنگ آن دوره است (نیک‌اندیش و عسکری و چیت‌سازیان، ۱۳۹۹: ۳۷). قالی سراسری با طرح داستان‌های عاشقانه لیلی و مجنون و خسرو شیرین یکی از قالی‌های منحصر به فرد دوره صفوی است (تصویری). این قالی در سطح‌های مختلف طراحی شده است که انواع نقش‌مایه‌های جانوری را

دربر دارد. در بالاترین سطح، شیرین را در حال آب‌تنی در برکه‌ای کنار درخت با دو قرقاول نشسته بر شاخه را نشان می‌دهد (تصویر ۱ الف). در سطح زیرین، اسب‌سواری را همراه با باز شکاری که بال‌هایش را گشوده می‌توان دید (تصویر ۱ ب). نمونه‌ای دیگر از باز شکاری در قسمت پایین قالی در حالت نشسته بر روی دستان فردی نشان داده شده است (تصویر ۱ ج). سیمرغ در حال پرواز، این پرنده اسطوره‌ای نمونه دیگری از پرندگان ترسیم شده در این قالی می‌باشد (تصویر ۱ د). قرقاول و باز شکاری با نوع ترسیم واقع‌گرا ۴۱ و ترکیب‌بندی ۵ آزاد و سیمرغ با ترسیم تخیلی، پرندگان این مجموعه را شامل می‌شوند (جدول ۱).

جدول ۱ - بررسی قالی شماره ۱. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری	انواع پرندگان	دسته‌بندی	قالی مورد بررسی
 تصویر ۱-الف تصویر ۱-ب تصویر ۱-ج	(الف) قرقاول (ب و ج) باز شکاری	پرندگان واقعی	 تصویر ۱: قالی سراسری، اواخر قرن ۱۰ ه.ق. (Day, 1996: 136)
 تصویر ۱-د	(د) سیمرغ	پرندگان تخیلی	

قالی مورد مطالعه بعدی با عنوان قالی چلسی^۶، که از نظر بعضی‌ها، زیباترین فرش جهان است که از یکی از تجار خیابان "کینگز" در چلسی خریداری شده و به این نام شهرت یافته است (اتکا، ۱۳۶۱: ۳۷). نقوش پرنده ترسیم شده در قالی چلسی (تصویر ۲)، از تنوع فراوانی برخوردار است که انواع پرندگان را از واقعی تا تخیلی شامل می‌شود (جدول ۲). (تصویر ۲ الف)، دو اردک را در فضای قاب مانند در حال پرواز در زمینه قالی نشان می‌دهد. قرقاول‌های نشسته بر شاخه درخت از دیگر پرندگان قابل مشاهده در این قالی هستند (تصویر ۲ ب). همچنین دو طاووس به صورت قرینه درون قاب در فضای متن ترسیم شده‌اند (تصویر ۲ ج). حمله باز شکاری به لک‌لک نمونه‌هایی دیگر از پرندگان واقعی ترسیم شده در قالی چلسی هستند که در (تصویر ۲ د)، نشان داده شده است. سیمرغ در حال پرواز، تنها پرنده‌ای است که در قسمت حاشیه قالی نقش شده است (تصویر ۲ ه).

تصویر ۳، قالی را با طرح ترنجی نشان می‌دهد که به صورت یک چهارم طراحی شده است. انواع نقش‌مایه‌های جانوری در این قالی ترسیم شده‌اند. در قسمت بالای ترنج، طرح گلدان ماندی وجود دارد که دو پرنده اردک و طوطی در این فضا قرار گرفته‌اند (تصاویر ۳ الف و ب). تصویر ۳ ج، لک‌لکی (درنا) را در حال پرواز نشان می‌دهد که در قالی مورد بررسی در قسمت بالای قالی ترسیم شده است. در این قالی نیز مانند نمونه‌های قبل دو قرقاول به حالت نشسته و در حال حرکت بر روی شاخه درخت دیده می‌شوند. قالی مورد بررسی از گروه پرندگان، تنها نقش‌مایه پرنده با طرح واقعی و نوع ترسیم واقع‌گرا را در بر دارد.

جدول ۲. بررسی قالی شماره ۲. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری		انواع پرندگان	دسته-بندی	قالی مورد بررسی
 تصویر ۲ ب	 تصویر ۲ الف	(الف) اردک (ب) قرقاول (ج) طاووس (د) لک‌لک (درنا) (و) بازشکاری یا قوش	پرندگان واقعی	 تصویر ۲. قالی لچک ترنجی (مشهور به چلسی)، اوایل سده ۱۰ ه.ق، (ملول، ۱۳۸۴: ۳۲)
 تصویر ۲ د	 تصویر ۲ ج	(ه) سیمرغ	پرندگان تخیلی	
	 تصویر ۲ ه			

جدول ۳. بررسی قالی شماره ۳. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری		انواع پرندگان	دسته-بندی	قالی مورد بررسی
 تصویر ۳ ب	 تصویر ۳ الف	(الف) اردک (ب) طوطی (ج) لک‌لک (درنا) (د) قرقاول	پرندگان واقعی	 تصویر ۳: قالی ترنجی، منظره حیوانات، (Harris, 1977: 27)
 تصویر ۳ د	 تصویر ۳ ج			

تصویر ۴، قسمتی از قالی لچک ترنج جانوری را با حیوانات مختلفی که در زمینه قالی پراکنده شده‌اند، نشان می‌دهد. دو طوطی به صورت نشسته و همچنین شکار لک‌لک توسط باز شکاری در قسمت لچک قالی نقش شده است (تصویر ۴ الف و ب). در قسمت ترنج میانی چهار اردک که به صورت قرینه درون قابی که فضای حوض مانند را برای این پرنده‌ها تداعی می‌کند، ترسیم شده‌اند (تصویر ۴ ج).

جدول ۴. بررسی قالی شماره ۴. منبع: نگارندگان.

قالی مورد بررسی	دسته بندی	انواع پرندگان	نمونه های تصویری
 <p>تصویر ۴: قالی لچک ترنج جانوری (Sabahi, 1986: 86)</p>	پرندگان واقعی	(الف) طوطی (ب) لک لک یا باز شکاری (ج) اردک	 <p>تصویر ۴ ب</p> <p>تصویر ۴ الف</p> <p>تصویر ۴ الف</p> <p>تصویر ۴ ج</p>

تصویر ۵، قالی ترنج دار مربوط به اواخر سده ۱۰ ه.ق را نشان می دهد. زمینه و حاشیه قالی با انواع نقوش جانوری و پرندگان مختلف تزیین شده است. طاووس، قرقاول، اردک و سیمرغ از پرندگان شاخص این قالی هستند. نقش مایه طاووس را در متن قالی به شکل قرینه، درون قاب می توان مشاهده نمود (تصویر ۵ الف). از دیگر پرندگان ترسیم شده در نمونه مورد بررسی، اردک هایی هستند که در ترنج میانی قالی، در حال پرواز اما درون قاب ترسیم شده اند (تصویر ۵ ب). همچنین در نقاط مختلف زمینه، قرقاول ها به صورت نشسته بر شاخه های اسلیمی به چشم می خوردند (تصویر ۵ ج). تنها پرندگی که در حاشیه قالی نقش شده، تصویر سیمرغ در حال پرواز و حمله به حیوانی است که در تمام حاشیه، فضای بین قاب ها را پر کرده است (تصویر ۵ د).

جدول ۵. بررسی قالی شماره ۵. منبع: نگارندگان.

قالی مورد بررسی	دسته بندی	انواع پرندگان	نمونه های تصویری
 <p>تصویر ۵: ترنجی جانوری، اواخر سده ۱۰ ه.ق، (Spuhler, 1998: 81)</p>	پرندگان واقعی	(الف) طاووس (ب) قرقاول (ج) اردک	 <p>تصویر ۵ ب</p>
			 <p>تصویر ۵ الف</p>
			 <p>تصویر ۵ ج</p>
	پرندگان تخیلی	(د) سیمرغ	 <p>تصویر ۵ د</p>

۶- نقوش پرندگی در پارچه های مورد بررسی

تصویر ۶ پارچه مخملی را با فرشتگانی به صورت نشسته نشان می دهد که اطراف آن ها قرقاول و طوطی به شکل قرینه ترسیم شده است. قرقاول ها نشسته بر شاخه اسلیمی با سری به سمت پایین (تصویر ۶ الف) و طوطی ها در دو ردیف که یک ردیف

سرشان به سمت پایین (تصویر ۶ ب) و ردیف دیگر، بالا را نگاه می‌کنند (تصویر ۶ ج)، در تمام زمینه پارچه نمایش داده شده‌اند. ترسیم طوق سفید رنگ بر روی گردن، ویژگی مشترک میان طوطی‌های ترسیم شده می‌باشد.

جدول ۶. بررسی پارچه شماره ۱. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری	انواع پرندگان	دسته بندی	پارچه مورد بررسی
 <p>تصویر ۵ الف</p> <p>تصویر ۵ ج</p> <p>تصویر ۵ ب</p>	(الف) قرقاول (ب و ج) طوطی	پرندگان واقعی	 <p>تصویر ۶. مخمل با تارهای فلزی. سده ۱۰ ه.ق. (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج ۱۱: ۱۰۱۸)</p>

پارچه مورد بررسی دیگر، بخشی از پارچه‌ای را نشان می‌دهد که به صورت قاب‌قابی تصویر شده است (تصویر ۷). دو مرد که در حال انجام فعالیت هستند درون قابی که به شکل محرابی ترسیم شده، قرار گرفته‌اند. در فضای بالای قاب، قرقاولی در حال پرواز نشان داده شده است (تصویر ۷ الف)، و در خارج از فضای محرابی شکل، در دو گوشه بالا، دو لک‌لک یا درنا به صورت قرینه به پرواز درآمده‌اند (تصویر ۷ ب). نوع ترسیم برای هر دو پرنده به صورت واقع‌گرا است.

جدول ۷. بررسی پارچه شماره ۲. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری	انواع پرندگان	دسته بندی	پارچه مورد بررسی
 <p>تصویر ۷ الف</p> <p>تصویر ۷ ب</p>	(الف) قرقاول (ب) لک‌لک	پرندگان واقعی	 <p>تصویر ۷، ساتن، سده ۱۰ ه.ق، (www.kermancrafts.com/galtags/view)</p>

تصویر ۸، پارچه ساتن مربوط به سده ۱۱ ه.ق. که سبک طراحی اصفهان بوده و طرحی از رضا عباسی می‌باشد (میرباقری، ۱۴۰۰: ۹۹). که تصویر قوش‌بازی را در کنار خدمت‌کارش نشان می‌دهد که باز شکاری (قوش) بر روی دستش نشسته است (تصویر ۸ الف). پرنده کوچکی نیز به عنوان شکار روی زمین افتاده است که طراحی پارچه از تکرار همین تصاویر در کنار گل‌ها و گیاهان شکل گرفته است.

منظره‌ای شکارگاهی با اسب‌سوران و ملازمانشان با در دست داشتن تیر و کمان و به همراه داشتن سگ در فضایی که سم‌داران و گربه‌سانان وجود دارند، منظره‌های تصویر ۹، را به تصویر می‌کشند. اردک در حال شنا درون حوض با نوع ترسیم واقع‌گرایانه، تنها پرنده ترسیم شده در این قطعه پارچه می‌باشد (تصویر ۹ الف).

پارچه مورد مطالعه بعدی فضای قاب‌مانندی را نشان می‌دهد که تصاویر در تمام قاب‌ها تکرار شده است. بازشکاری نشسته بر دست قوش‌باز و اردک در حال پرواز، دو پرنده ترسیم شده در داخل قاب‌ها هستند (تصاویر ۱۰ الف و ب). که طرحی از رضاعباسی می‌باشد (میرباقری، ۱۴۰۰: ۱۰۰). در دوره صفوی هنر پرورش و نگهداری پرندگان شکاری به منظور دست آموز کردن آن‌ها برای شکار بیش از سایر دوره‌ها مورد علاقه بوده است (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۳۲). شاید دلیل استفاده فراوان از باز شکاری در طراحی‌های منسوجات مورد مطالعه مربوط به دوره صفوی انعکاس همین علاقه میان درباریان باشد. به ویژه اینکه این منسوجات در کارگاه‌های درباری بافته شده و بیشک سلاقی درباریان در طراحی آن‌ها نقش مهمی را دربر داشته است. از ویژگی‌هایی که می‌توان برای این دو پرنده برشمرد، ترسیم واقع‌گرا و ترکیب‌بندی آزاد است.

نمونه بعدی (تصویر ۱۱)، قسمتی از پارچه ساتن مربوط به سده ۱۰ ه.ق را در فضای طبیعت به همراه نقوش انسانی نشان می‌دهد. طاووس نشسته بر بالای درخت تنها پرنده ترسیم شده در طراحی این پارچه است که به شکل واقع‌گرا طراحی شده است.

جدول ۸. بررسی پارچه شماره ۳، ۴، ۵ و ۶. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری	انواع پرندگان	دسته‌بندی	پارچه مورد بررسی
 تصویر ۸ الف	(الف) بازشکاری یا قوش	پرندگان واقعی	تصویر ۸. مخمل زمینه از تارهای فلزی، سده ۱۱ ه.ق، (پوپ و اکرم، ج ۱۱، ۱۳۸۷: ۱۰۵۹)
 تصویر ۹ الف	(الف) اردک	پرندگان واقعی	تصویر ۹. ساتن با تارهای فلزی. ربع نخست سده ۱۱ ه.ق. (پوپ و اکرم، ج ۱۱، ۱۳۸۷: ۱۰۴۴ الف)
 تصویر ۱۰ ب	(الف) اردک (ب) بازشکاری	پرندگان واقعی	تصویر ۱۰. مخمل با تارهای فلزی. (پوپ و اکرم، ج ۱۱، ۱۳۸۷: ۱۰۱۹)
 تصویر ۱۱	(الف) طاووس	پرندگان واقعی	تصویر ۱۱. ساتن، زمینه سبز با تارهای فلزی، سده ۱۰ ه.ق، (پوپ و اکرم، ج ۱۱، ۱۳۸۷: ۱۰۰۹)

تصویر ۱۲، پارچه‌ای ساتن مربوط به سده ۱۰ ه.ق، با طرحی از طبیعتی آرام که انواع مختلف جانوران از سم‌داران و گربه‌سانان گرفته تا پرنده‌ای مانند قرقاول را همراه با درختان سرو و گیلاس با نقشی از یک بزرگ‌زاده صفوی، به تصویر کشیده است. دو

قراقول که یکی به صورت نشسته پشت درخت سرو و دیگری در حال پرواز ترسیم شده، تنها نمونه پرنده نقش شده در این پارچه هستند (تصویر ۱۲ الف).

از دیگر پارچه‌های مربوط به عهد صفوی، پارچه مخملی است که آن هم مانند نمونه قبلی از میان پرنده‌گان، تنها دو قراقول نشسته بر شاخه درخت که یکی با چرخش سر به سمت بالا و دیگری پایین را نگاه می‌کند، طراحی شده است (تصویر ۱۳ الف). قراقول‌های ترسیم شده در این دو نوع پارچه نیز به صورت واقع‌گرا و با ترکیب‌بندی آزاد طراحی شده‌اند.

جدول ۱۰. پارچه‌های مورد بررسی شماره ۷ و ۸. منبع: نگارندگان.

نمونه‌های تصویری	انواع پرنده‌گان	دسته‌بندی	پارچه مورد بررسی
 تصویر ۱۲ الف	(الف) قراقول	پرنده‌گان واقعی	 تصویر ۱۲. ساتن سده ۱۰ ه.ق، (www.metmuseum.org/art/collection)
 تصویر ۱۳ الف	(الف) قراقول	پرنده‌گان واقعی	 تصویر ۱۳. مخمل، زمینه از تارهای فلزی (www.metmuseum.org/art/collection/ search/447966)

هشت نمونه پارچه مورد مطالعه، تنها نقش‌مایه پرنده‌گان از نوع واقعی را شامل می‌شدند. جدول ۱۱، سه نمونه پارچه مربوط به دوره صفوی که با نقش‌مایه سیمرغ از نوع پرنده‌گان تخیلی مزین شده است را نشان می‌دهد. تصویر ۱۴، پارچه مخملی است با طرح حاشیه و زمینه شبیه به قالی، که سیمرغ در حال پرواز در کنار دیگر جانوران با گل‌ها و بوته‌ها در زمینه قالی قرار گرفته است. همچنین در نمونه دیگری از پارچه ابریشمی مربوط به سده ۱۱ ه.ق نقش‌مایه سیمرغ در حال پرواز را در آسمان، می‌توان مشاهده نمود (تصویر ۱۵ الف).

ترسیم بسیار متفاوت از نوع قرارگیری سیمرغ را در پارچه‌ای با طرح امیرزاده و اسیر می‌توان دید (تصویر ۱۶). در این نمونه نقش‌مایه سیمرغ به صورت نشسته بر شاخه درخت با دم‌های موج و در حال حرکت در فضا به چشم می‌خورد (تصویر ۱۶ الف).

نمونه‌های تصویری	انواع پرندگان	دسته‌بندی	پارچه مورد بررسی
 تصویر ۱۱۳ الف	(الف) سیمرغ	پرندگان تخیلی	تصویر ۱۴. مخمل، زمینه طلا، سده ۱۰ ه.ق، (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج ۱۱: ۱۰۲۰)
 تصویر ۱۱۴ الف	(الف) سیمرغ	پرندگان تخیلی	تصویر ۱۵. ابریشم با تارهای فلزی، سده ۱۱ ه.ق، (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷، ج ۱۱: ۱۰۴۵ الف)
 تصویر ۱۱۵ الف	(الف) سیمرغ	پرندگان تخیلی	تصویر ۱۶. پارچه ابریشمی، امیرزاده و اسیر. میانه سده ۱۰ ه.ق، (www.metmuseum.org/art/collection)

۷- نقش‌مایه‌های پرندگان مشترک روی قالی‌ها و پارچه‌های دوره صفوی

آنچه مشخص است قرار گرفتن هنرمندان در کتابخانه سلطنتی باعث تبادلات میان هنر و هنرمندان مختلف و همچنین استفاده از طراحان و نگارگران برای طراحی، باعث تأثیرات متقابل و رؤیت نقوش مشترک در انواع هنرهای دوره صفوی شده است. استفاده از نقش‌مایه‌های جانوری و صحنه‌های شکار و طبیعت از صحنه‌های رایج مورد استفاده در قالی‌های دوره صفوی است. همین مناظر را در پارچه‌های دوره صفوی نیز شاهد هستیم. نقش‌مایه پرنده در قالی‌های دوره صفوی بسیار کاربرد داشته و به دو دسته، نقوش واقع‌گرایانه و تخیلی تقسیم می‌شوند. در پارچه‌های این دوره نیز استفاده از نقش‌مایه پرندگان با همین تقسیم‌بندی به وفور به چشم می‌خورد.

قرقاوُل: با مشاهده نقش‌مایه قرقاوُل در منسوجات دوره صفوی و نمونه‌های مورد بررسی در این پژوهش، می‌توان استفاده فراوان از این نقش‌مایه را شاهد بود. در نمونه‌های قالی و پارچه، نقش‌مایه قرقاوُل را بیشتر به صورت جفت و نشسته بر شاخه درخت می‌توان مشاهده نمود، به طوری که در این حالت نیز، در اکثر موارد، با حرکت و چرخش سر همراه است. همچنین استفاده از قرقاوُل به شکل قرینه نیز از مواردی است که در هر گروه مورد مطالعه قابل مشاهده است. اما استفاده از قرقاوُل در حال پرواز را تنها در نمونه‌های پارچه می‌توان مشاهده نمود. نوع ترسیم برای این پرنده در تمام موارد به صورت واقع‌گرا و با ترکیب‌بندی آزاد بوده است.

طوطی: از دیگر پرندگان مشترک میان پارچه و قالی، طوطی می‌باشد. ویژگی‌های بیان شده برای قرقاوُل در مورد طوطی نیز صدق می‌کند. اشتراکات زیادی میان نقش‌مایه طوطی و قرقاوُل وجود دارد، قرار گرفتن همواره دو طوطی بر شاخه درخت، همچنین

ترسیم به شکل قرینه از ویژگی‌هایی است که می‌توان برای این نقش‌مایه بیان نمود. نکته قابل توجه دیگر، ترسیم طوق دورگردن و ترکیب‌بندی آزاد است که از مشخصات طوطی در نمونه‌های قالی و منسوجات می‌باشد.

اردک: پرنده‌ای است که در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی به دو صورت در حال پرواز و یا شنا ترسیم شده است. قرارگیری در فضای قاب مانند، حوض و مکانی برای شنا را برای اردک تداعی می‌کند. ترکیب‌بندی آزاد و یا به شکل قاب تزئینی، از ویژگی‌های مشترک میان نقش‌مایه اردک در قالی و پارچه‌های دوره صفوی است.

لک‌لک: از پرندگان مشترک مورد استفاده در طراحی پارچه و قالی دوره صفوی است که تصویر در حال پرواز آن را به صورت مشابه در نمونه‌های مورد بررسی می‌توان مشاهده نمود. در نمونه پارچه تصویر لک‌لک در فضایی لچک مانند محصور شده در حال پرواز می‌باشد اما در قالی، لک‌لک با فرمی مشابه در حال پرواز در فضای آزاد ترسیم شده است. همچنین لک‌لک به عنوان شکار برای باز یا شاهین در قالی‌های این دوره قابل مشاهده است.

بازشکاری (قوش): پرنده‌ای است که در نمونه‌های مورد بررسی پارچه و قالی بر روی دست قوشباز قرار گرفته است. در هر دو باز، سر به سمت عقب برگشته و شیئی آویز مانند روی گردن دارند. این پرنده را در قالی در حال شکار لک‌لک نیز می‌توان مشاهده نمود.

طاووس: از جمله پرندگانی که در دوره باستان و اسلام جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است، طاووس می‌باشد (رنجبر، ۱۳۹۹: ۴۲). که به وفور در قالی‌های دوره صفوی نیز قابل مشاهده است. و در اکثر موارد به شکل قرینه روبروی یکدیگر با دمی با انحنا به سمت بالا، درون قاب ترسیم شده است. این نقش‌مایه را در پارچه مورد بررسی به شکلی متفاوت با دمی به سمت پایین و نشسته بر درخت، در طبیعت و فضای آزاد ترسیم شده است. به نظر می‌رسد استفاده از این نقش‌مایه در پارچه‌های برجای مانده از دوره صفوی نسبت به قالی از فراوانی کمتری برخوردار است.

سیمرغ: تنها پرنده تخیلی نقش شده در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی سیمرغ است. این نقش‌مایه در منسوجات صفوی تقریباً با آنچه در منابع ادبی و اساطیری توصیف شده، یعنی پرنده‌ای بزرگ با بال و دم‌های متعدد، بلند و پیچان و دهان منقارگونه مطابقت دارد (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۳۱). همین ویژگی‌ها را برای تصاویر سیمرغ در قالی‌های دوره صفوی می‌توان بیان نمود. ترکیب‌بندی آزاد و ترسیم در حال پرواز دیگر خصوصیات قابل ذکر برای این نقش‌مایه هستند. در میان پارچه‌های صفوی، تصویری از سیمرغ به صورت نشسته بر شاخه درخت وجود دارد که در نمونه قالی‌های دوره صفوی دیده نشد.

آنچه بیان شد نمونه‌هایی از پرندگان مشترک میان منسوجات و قالی‌های دوره صفوی هستند که تمام پرندگان به جز سیمرغ به صورت واقع‌گرایانه ترسیم شده بودند (جدول ۱۲).

جدول ۱۲. تطبیق نقش‌مایه پرنده در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی. منبع: نگارندگان.

انواع پرندگان نقش‌مایه پرنده	انواع پرندگان	قالی	پارچه	توضیحات قالی	توضیحات پارچه
قراول			ترسیم واقع‌گرایانه نشسته بر شاخه در حال پرواز ترکیب‌بندی آزاد	ترسیم واقع‌گرایانه نشسته بر شاخه ترکیب‌بندی آزاد	ترسیم واقع‌گرایانه نشسته بر شاخه در حال پرواز ترکیب‌بندی آزاد
طوطی			ترسیم واقع‌گرایانه نشسته بر شاخه ترکیب‌بندی آزاد	ترسیم واقع‌گرایانه نشسته بر شاخه ترکیب‌بندی آزاد	ترسیم واقع‌گرایانه نشسته بر شاخه ترکیب‌بندی آزاد
اردک			ترسیم واقع‌گرایانه در حال شنا (قرار گرفتن درون قاب) در حال پرواز ترکیب‌بندی آزاد	ترسیم واقع‌گرایانه در حال شنا (قرار گرفتن درون قاب) در حال پرواز ترکیب‌بندی آزاد	ترسیم واقع‌گرایانه در حال شنا (قرار گرفتن درون قاب) در حال پرواز ترکیب‌بندی آزاد

انواع پرندگان نقش مایه پرنده	انواع پرندگان	قالی	پارچه	توضیحات قالی	توضیحات پارچه
پرندگان واقعی				(قرار گرفتن درون قاب)	(آزاد)
	لک لک			ترسیم واقع گرایانه در حال پرواز در حال شکار شدن ترکیب بندی آزاد	ترسیم واقع گرایانه در حال پرواز (قرار گرفتن درون قاب)
	باز (قوش)	 		ترسیم واقع گرایانه نشسته بر دست در حال شکار و پرواز ترکیب بندی آزاد	ترسیم واقع گرایانه نشسته بر دست ترکیب- بندی آزاد
	طاووس			ترسیم واقع گرایانه به صورت قرینه (قرار گرفتن درون قاب)	ترسیم واقع گرایانه نشسته بر درخت ترکیب بندی آزاد
	سیمرغ		 	ترسیم واقع گرایانه در حال پرواز نشسته بر شاخه درخت ترکیب بندی آزاد	ترسیم واقع گرایانه در حال پرواز نشسته بر شاخه درخت ترکیب بندی آزاد

۸- نتیجه‌گیری

در دوره صفوی به نوعی نقوش مشابه را در هنرهای مختلف از جمله نگارگری، قالی‌بافی و منسوجات شاهد هستیم. با بررسی نقش‌مایه پرندگان به عنوان گروهی از نقوش جانوری که در طرح قالی و منسوجات بسیار مورد استفاده بوده، شاهد ویژگی‌های مشترکی در انواع نقش‌مایه‌های پرندگان هستیم. اردک، لک‌لک، باز، طوطی، قرقاول و طاووس نمونه‌های پرندگان با طرح واقع-گرایانه مشترک میان منسوجات و قالی‌های دوره صفوی هستند. ویژگی‌هایی مانند ترکیب‌بندی آزاد یا درون قاب، قرارگیری پرند بر شاخه درخت و یا ترسیم در حال پرواز و همچنین شباهت‌های تصویری تقریباً در تمامی پرندگان، در نمونه‌های قالی و پارچه‌های دوره صفوی به صورت مشابه وجود دارد. تنها نقش‌مایه طاووس با فرمی متفاوت از نظر ظاهر و مکان قرارگیری ترسیم شده است. همچنین، میزان استفاده از نقش‌مایه طاووس بر روی پارچه‌های دوره صفوی با توجه به پارچه‌های شاخص باقیمانده از این دوره و پارچه‌های مورد بررسی، به نظر می‌رسد، نسبت به قالی کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. با توجه به موارد بیان شده شاید بتوان گفت هنرمند طراح پارچه بیشتر جنبه واقعی طاووس را مدنظر داشته است، برخلاف طراحان قالی که در بیشتر موارد، نقش‌مایه طاووس را از نظر نمادین مورد توجه قرار داده‌اند. همچنین با توجه به بررسی‌های انجام شده می‌توان قرقاول را به عنوان یکی از نقوش رایج و پرکاربردترین پرند در قالی و منسوجات دوره صفوی نام برد. دلیل آن را شاید بتوان فراوانی این پرند در جنگل‌ها و باغ‌های آن زمان و همچنین زیبایی این پرند با دم‌های بلند و رنگ‌های متنوع برای طراحی بیان نمود. نقش‌مایه پرند تخیلی سیمرغ را نیز به صورت مشترک در منسوجات و قالی‌های دوره صفوی می‌توان مشاهده نمود. ویژگی‌های ظاهری از قبیل دم بلند و پیچان و چند رشته‌ای، نوع ترکیب‌بندی آزاد و در حال پرواز از ویژگی‌هایی است که در هر دو هنر برای این نقش‌مایه وجود دارد. تنها مورد استثنا نمونه‌ای از سیمرغ به حالت نشسته بر شاخه درخت است که در پارچه دوره صفوی دیده می‌شود، ولی در قالی‌های مورد بررسی نمونه‌ای مشابه یافت نشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. مجموعه‌ای کوچک از قالی‌های اواخر سده ۱۰ ه.ق که حدود ۱۲ تخته می‌باشند. که چند قطعه از آن‌ها دارای تصاویر و قاب‌های حیوان‌دار بوده و اولین بار در لندن ارائه شدند. که شاخص‌ترین این مجموعه متعلق به شاهزاده «رومن سانگوژکو» بوده و برای سهولت در نامگذاری، آن‌ها را قالی سانگوژک یا سنگشکو نامیده‌اند.
۲. نام این گروه از قالی‌ها برگرفته از نام «جرج سالتینگ»، دارنده تعدادی از این قالی‌ها می‌باشد. که آن‌ها را به موزه ویکتوریا آلبرت لندن اهدا کرد.
۳. به اشکالی گفته می‌شود که هیچ صورت یا شکل طبیعی در جهان در آن قابل شناسایی نیست و فقط از رنگ و فرم‌های تمثیلی و غیرطبیعی برای بیان مفاهیم بهره می‌گیرد.
4. Realism
۵. تنظیم جایگاه اجزا برای ایجاد وحدت و تناسب بین بخش‌های مختلف را گویند.
6. Chelsea Carpet

منابع

۱. بی (نا). (۱۳۶۱)، «هنر قالی‌بافی ایران»، سازمان اتکا و پل انتره سوئیس.
۲. ابراهیمی نسری (۱۳۹۲)، «مطالعه تطبیقی نقوش منسوجات و فرش مکتب اصفهان (دوره صفوی)» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر). دانشکده هنر و معماری، موسسه آموزش عالی غیرانتفاعی و جهاد دانشگاهی، یزد، ایران.
۳. اتینگهاوزن ریچارد و یارشاطر احسان (۱۳۷۹)، «اوج‌های درخشان هنر ایران» (ترجمه هرمز عبدالهی و رویین پاکباز)، تهران: آگاه.
۴. ادواردز سیسیل (۱۳۶۸)، «قالی ایران» (ترجمه مهین دخت صبا)، چاپ دوم، تهران: فرهنگسرا.
۵. اشیوهلر فردریش (۱۳۸۹)، «تاریخ ایران دوره صفویان» (ترجمه یعقوب آژند)، چاپ پنجم، تهران: گلشن.
۶. براری میثم و رحمتی مریم (۱۳۹۶)، «تحلیل ساختاری و محتوایی جایگاه نقش‌مایه پرند در چهار نگاره هفت اورنگ جامی از مکتب نگارگری مشهد»، نگارینه هنر اسلامی، دوره ۴، شماره ۱۳، صص ۶۵-۵۱.
۷. بیکر پاتریشیا (۱۳۸۵)، «منسوجات اسلامی» (ترجمه مهناز شایسته‌فر)، تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی.
۸. پوپ آرتر و اکرم فیلیس (۱۳۸۷)، «سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ»، جلد یازدهم، (ترجمه دریابندری و دیگران) تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۹. توسلی رضا (۱۳۸۷)، «بررسی تطبیقی نقوش منسوجات صفوی و عثمانی»، مطالعات هنراسلامی، دوره ۵، شماره ۸، صص ۸۷-۱۰۶.
۱۰. حسن زکی محمد (۱۳۷۷)، «هنر ایران در روزگار اسلامی» (ترجمه محمدابراهیم اقلیدی)، تهران: صدای معاصر.
۱۱. حسین‌زاده قشلاقی سارا و مونس سرخه مریم (۱۳۹۶)، «بررسی وجوه اشتراک و افتراق پارچه‌های عصر صفوی و عثمانی»، نگره، دوره ۱۲، شماره ۴۱، صص ۹۵-۱۱۱.
۱۲. حشمتی رضوی فضل‌الله (۱۳۸۹)، «تاریخ فرش سیر تحول و تطور فرش‌بافی ایران». چاپ دوم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۱۳. خلیل‌زاده مقدم مریم و صادق‌پورفیروزآباد ابولفضل (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی نقوش پارچه‌های صفوی و گورکانی». نگره، تهران، دوره ۷، شماره ۲۱، صص ۲۰-۳۷.
۱۴. رشیدی احمدآباد ریحانه (۱۳۹۵)، «طراحی و ساخت اثر فلزی تزئینی-کاربردی در دکوراسیون داخلی با الهام از نقش-مایه‌های جانوری قالی‌های دوره صفوی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد فلز)، دانشکده هنراسلامی، دانشگاه هنراسلامی، تبریز، ایران.
۱۵. رنجبر پرویز (۱۳۹۹)، «درآمدی بر نقش‌مایه طاووس در فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی». فقه و تاریخ تمدن، دوره ۶، شماره ۲، صص ۴۷-۴۲.
۱۶. روحفر زهره (۱۳۸۰)، «نگاهی بر پارچه‌بافی دوران اسلامی»، تهران: سازمان میراث فرهنگی و سمت.
۱۷. ژوله تورج (۱۳۹۲)، «شناخت فرش، برخی مبانی نظری و زیرساخت‌های فکری» (ترجمه سونیا رضایور)، تهران: یساوولی.
۱۸. سیوری راجر (۱۳۷۹)، «ایران عصر صفوی» (ترجمه کامبیز عزیزی)، چاپ هشتم، تهران: نشر مرکز.
۱۹. شایسته‌فر مهناز (۱۳۸۶)، «دیبچه‌ای بر هنر ایرانی اسلامی»، تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی.
۲۰. صباغ‌پور طیبیه (۱۳۹۰)، «بررسی طرح و نقش در قالی‌های سنگشکو». جلوه هنر، دوره ۱، شماره ۵، صص ۳۳-۴۴.
۲۱. طالب‌پور فریده (۱۳۹۰)، «بررسی تطبیقی نقوش منسوجات هندی گورکانی با پارچه‌های صفوی»، نگره، دوره ۶، شماره ۱۷، صص ۲۹-۱۵.
۲۲. طالب‌پور فریده (۱۳۹۲)، «تاریخ پارچه و نساجی در ایران»، چاپ اول، تهران: مرکب سپید و دانشگاه الزهراء.
۲۳. طالب‌پور فریده (۱۳۹۷)، «پارچه‌بافی در عصر صفوی: از منظر تاریخی، سبک‌ها و کارکردها»، مبانی نظری هنرهای تجسمی، دوره ۳، شماره ۶، صص ۱۳۴-۱۲۳.
۲۴. فریه ر.دبلیو (۱۳۷۴)، «هنرهای ایران» (ترجمه پرویز مرزبان)، تهران: نشر و پژوهش فرزبان.
۲۵. فنایی زهرا (۱۳۹۱)، «شناخت و طبقه‌بندی نمادهای جانوری در قالی‌های سالتینگ»، مطالعات هنر اسلامی، دوره ۹، شماره ۱۷، صص ۱۳۱-۱۱۷.
۲۶. مطلب از سایت، فرش و صنایع دستی یزد، (بی‌تا)، www.kermancrafts.com/galtags/view و ۲۰۱۶/۱۱/۹.
۲۷. مطلب از سایت، موزه متروپولیتن، (بی‌تا)، www.metmuseum.org/art/collection/search/447966 و ۲۰۱۶/۱۰/۱۵.
۲۸. مطلب از سایت، موزه متروپولیتن، (بی‌تا)، www.metmuseum.org/art/collection و ۲۰۱۶/۱۰/۱۵.
۲۹. ملول غلامعلی (۱۳۸۴)، «بهارستان، دریچه‌ای به قالی ایران»، تهران: زرین و سیمین.
۳۰. میرباقری اشرف السادات (۱۴۰۰)، «بررسی نقش‌مایه‌های منسوجات نفیس مخمل در عصر صفوی»، دانش هنرهای تجسمی، دوره ۶، شماره ۷، صص ۱۰۴-۸۹.
۳۱. نامجو عباس و فروزانی سیدمهدی (۱۳۹۲)، «مطالعه نمادشناسانه و تطبیقی عناصر نقوش منسوجات ساسانی و صفوی»، هنر(علم و فرهنگ)، شماره ۱، صص ۴۲-۲۱.
۳۲. نیک‌اندیش بهزاد و عسکری شبنم و چیت‌سازیان امیرحسین (۱۳۹۹)، «نماد شناسی نقش پرند در قالی‌های ایران و هند»، پیکره، دوره ۷، شماره ۱۴، صص ۵۰-۳۳.
۳۳. وندشعاری علی (۱۴۰۰)، «تحلیلی بر نوشتار سیاحان غربی درباره فرش ایران در اواخر دوره آق‌قویونلو و صفوی»، هنرهای صناعی ایران، سال دوم شماره چهارم، صص ۸۸-۷۵.
۳۴. یارشاطر احسان (۱۳۸۴)، «تاریخ و هنر فرش‌بافی در ایران» (ترجمه ر.علی‌خمسه). تهران: نیلوفر.

35. Blow, D. (2009). Shah Abbas, I.B.Tauris & Co. Ltd., London.

36. Day, S.(1996). Great carpets of the world. thams & Hudson, London.

37. Harris,N. (1977). Rugs and carpets of the orient. Hamlynt, Gregorian, New York.

38. Sabahi, T. (1986). Tappeti d'orient art a tradizione. Istituto geografico de agostini.

39. Spuhler, F. (1998). Carpets and textiles. Philip Wilson, London.

